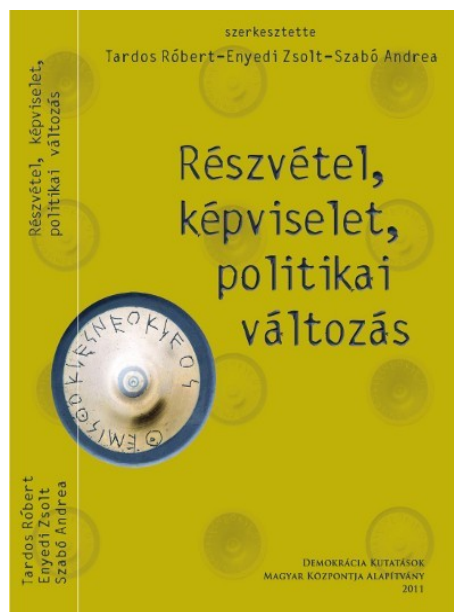

Göncz Borbála–Hegedüs István: *„Oly távol vagy tőlem és mégis közel.” Az Európai Unióval kapcsolatos attitűdök a hazai választók körében*

Megjelent: Tardos Róbert, Enyedi Zsolt és Szabó Andrea (szerk.):
Részvétel, képviselet, politikai változás. Budapest: Demokrácia Kutatások
Magyar Központja Alapítvány, 2011, 211-240. p.

Forrás: <http://www.valasztaskutatas.hu>

Göncz Borbála–Hegedűs István

„OLY TÁVOL VAGY TÓLEM, ÉS MÉGIS KÖZEL.”
AZ EURÓPAI UNIÓVAL KAPCSOLATOS ATTITÚDOK
A HAZAI VÁLASZTÓK KÖRÉBEN

„Én megfoghatatlannak tartom... meg most is lesz valami választás [a 2009-es európai parlamenti]. Azt sem nagyon értem, hogy én most... annyira távoli, hogy... nekem az is távoli, ami a parlamentben folyik. Azt sem érzem, ha elmegyek oda szavazni, akkor az bármilyen befolyással lenne, és ott mit csinálnak... de ez az EU-dolog még messzebb van, és még inkább nem értem, mi közöm nekem ehhez... Tehát én nem érzem, hogy az én életemhez bármilyen köze lenne.”

(Interjúrészlet, 28 éves, egyetemet végzett nő)¹

BEVEZETÉS

Amikor azt a problémakört próbáljuk körüljárni, hogy a magyar (és egyben európai) állampolgárok számára mennyire van távol vagy közel „Európa”, amit az egyszerűség kedvéért az Európai Unió szinonimájaként értelmezünk; van-e kapcsolatuk az európai politikai színtérhez, tudnak-e az Európai Unió fejlődésében bekövetkezett változásokról, innovációkról, ismerik-e a közös szakpolitikai ügyeket és vitákat, vagy úgy érzik, a nemzetállami közélethez képest egész szakadék választja el őket a messzi Brüsszeltől, akkor először érdemes azzal foglalkoznunk, hogy milyen kulturális-történelmi környezetben és politikai kontextusban születhetnek meg a válaszok. Természetesen nem tudjuk teljes biztonsággal a közvélekedés irányának vagy éppen az egyes országok közötti jelentős eltéréseknek a mögöttes mozgatórugóit megragadni: mint mindenütt, az Európai Unióval kapcsolatos domináns nézetek kialakulásának és fokozatos megszilárdulásának okai Magyarországon is igen szerteágazóak. Azt pedig végképp nem kívánjuk sugallni, hogy a nemzeteknek vagy akár a különböző társadalmi csoportoknak az európai egységesüléshez fűződő viszonya bármilyen értelemben eleve meghatározott lenne. Mégis, úgy véljük, hogy a sajátos fejlődési pályák, illetve az Európai Unió eddigi története egyaránt befolyásolja az egyes tagállamok polgárainak percepcióit. Általánosságban elmondható, hogy amikor a társadalomkutatási felvételek során az interjú-

¹ Az interjúrészlet egy 20 mélyinterjúból álló kutatásból származik, amely az EU és Európa fogalomkörével és az ezekkel kapcsolatos diskurzusokkal foglalkozott 2009 tavaszán (Göncz 2010).

alanyokat közéleti témákról kérdezik, az emberek a válaszadáshoz azokat a múltban már többé-kevésbé rögzült sztereotípiákat is mozgósítják, amelyek nagymértékben segíthetik a bonyolult problémák kezelését és értékelését. A magyarországi nagy többség számára közvetlen tapasztalatok híján alapvetően csupán elvont entitásként felfogható Európai Unióval kapcsolatban ez a mechanizmus minden bizonnyal hatványozottabban érvényesül.

Ebben a tanulmányban először az Európához fűződő attitűdökre és véleményekre feltételezésünk szerint Magyarországon is jelentős hatást gyakorló, külsődlegesnek tekinthető körülményeket tekintjük röviden át. Az európai uniós szakirodalomban rendszeresen tárgyalt témák beemelése ellenére természetesen nem áll szándékunkban integrációelméleti téziseket ellenőrizni, igazolni vagy cáfolni. Az általunk felvetett szempontok segítségével alapvetően a dolgozat második felében elemzett adatfelvétel eredményeit igyekszünk eleve tágabb értelmezési keretbe ágyazni és szélesebb perspektívából értékelni. Ugyanakkor figyelembe vesszük, hogy egyrészt az Európai Unió egész témakörét nagyban meghatározzák a belpolitikai események; másrészt, hogy az uniós tagsággal kapcsolatban a magyar közgondolkodás utilitarista és pragmatikus jellegű.

A magyarországi ismeretszint esetében felvetődik a média elsődleges témakijelölő és értelmező-keretező szerepe, ami biztosíthatja az utilitarista logikához szükséges érveket és ellenérveket, ugyanakkor a személyes tapasztalatok a feltételezett előnyök és hátrányok megítélésében a médiához mint közvetett hírforráshoz képest közvetlen élményeken alapulnak. A közvetlen tapasztalatok szerepének szempontja annál is inkább érdekesebb, mert korábbi kutatások alapján azt lehet mondani, hogy az Európai Unióval kapcsolatos közvélemény nem kikristályosodott álláspontokat fejez ki, hanem inkább egyfajta általános attitűdnek tekinthető éppen a csekély ismeretek és az érdeklődés hiánya miatt. Ezért a tanulmány empirikus részében a Magyar Választáskutatói Panel 2009-es adatai alapján az Európai Unióhoz való közelség és távoltság feltérképezéséhez elemezzük az állampolgárok tudásszintjét, az EU-hoz fűződő kötődés különböző mutatóit, magának az uniónak a jelentéstartalmait, az európai parlamenti választásoknak tulajdonított jelentőséget, valamint az integrációval kapcsolatos személyes tapasztalatokat. Regressziós elemzés segítségével végül azt vizsgáljuk, hogy mindezen tényezők hogyan határozzák meg az emberek Európai Unióhoz fűződő attitűdjeit.

EURÓPA JELENTÉSÉTŐL AZ EURÓPAI NYILVÁNOSÁGIG

Az európai állampolgárok, így a magyarok gondolkodásmódját a háttérben befolyásoló történeti-politikai jelenségek közül a következő kérdésköröket tartjuk kiemelkedő fontosságúnak: Európa jelentésének eltérései nemzeti-tagállami szinten, az Európai Unió változó alkotmányos-intézményi világa,

az EU mint politikailag megragadható entitás és az európai politikai pártok szerepe, valamint az európai nyilvánosság helyzete.

1. Azzal érdemes kezdenünk, hogy az egymástól viszonylag elszigetelt tagállami-nemzeti szintű közbeszédekben mit jelenthet, milyen jelentést tartalmat hordoz Európa fogalma és mai megtestesítője, az Európai Unió mint politikai képződmény – vagyis milyen meghatározó Európa-kép alakult ki a közgondolkodásban hosszabb időtávú történelmi-kulturális emlékek, élmények hatására, illetve a közelmúlt és a jelen politikai eseményei nyomán (Malmborg–Stráth 2002). Az unió tagállamai sokféle hagyománnyal és előzetes feltevessel hozták létre az európai integráció első intézményeit, vagy léptek be a már működő közösségbe, formálták és alakították annak politikai és gazdasági rendszerét. Az útfüggőség általános elméletével összhangban addigi egyedi politikai-intézményi történetük és gazdaságpolitikai pályájuk következményei mellett (Romsics 2008) sajátos szemléletmódjukat, társadalmi szintű lélektani jellegzetességeiket is magukkal cipelték az egységesülő térségbe, ahol saját maguk szemében a mindennapi „józan ész” nevében, valójában konstruáltan és ideologikusan ragadták meg Európa bonyolult világát.

A közép- és kelet-európai rendszerváltozások, a második világháború utáni zárt politikai-gazdasági struktúrák felbomlása – Magyarország esetében a felemás reformokkal és a Kádár-korszak sajátos csoportos magatartásformáival egyetemben – cezúrát, új kiindulópontot jelent (Róna-Tas 1998) a szuverenitásukat visszanyert államoknak az európai integrációs törekvésekhez fűződő viszonyában. Európa ekkor, hasonlóképpen a diktatúráiktól korábban megszabadult dél-európai országokhoz, egyszerre jelentette a Nyugat gazdasági jólétéhez való felzárkózás, a modernizáció (újabb) esélyét, illetve a politikai szabadság elnyerésének mozgósító erejű szimbólumát. A „Vissza Európába!” jeszó a perifériára szorult államok és polgáraik kívánságát fejezte ki, köztük olyan nemzetekét, mint a magyar vagy a lengyel: történelmi kánonjukban a függetlenségért, a szabadságért, illetve korábban a kereszténységért vívott küzdelem összefonódott az európaiság eszméjével. A kilencvenes évek legelején ezekben az országokban az uniós csatlakozást tűzték ki külpolitikai célként, hogy később már formálisan tagjelöltként, végül az exkluzív klubba felvett új tagállamként az előzetes várakozások, a reménykedéssel és gyanakvással teli előfeltevések, majd a leszúrt tapasztalatok formálják tovább az Európai Unióhoz fűződő véleményeket és érzületeket. A régi és fejlett Nyugathoz történő kapcsolódás beteljesülése mellett az alkalmazkodás, a civilizatorikus, normatív új politikai erő követelményeinek való megfelelés önkéntes, ám pszichológiailag kényes folyamata menet közben számos dacreakciót váltott ki – a pártpolitikai szintéren zajló versennyel szoros összefüggésben –, átalakítva a közbeszédet és módosítva az Európához fűződő attitűdöket. A folyamat

a magyar esetben mentálisan befejezetlenné tette az egységes Európába való betagozódást, és újratertette a perifériális látásmódot. Ez a jelenség más kis- és közepes méretű egykori kommunista országoknál is megfigyelhető: a nemzeti preferenciaformálást az európai szintéren és a döntéshozók gondolkodásmódját még mindig a gazdasági és politikai, sőt, egzisztenciális sebezhetőség érzése, valamint feltételezett saját gyengeségük befolyásolja a legerőteljesebben a Cseh Köztársaság, Szlovénia és Szlovákia viszonyainak vizsgálata szerint (Houghton 2010).

Egészen más az unió „jelentése” az európai gondolatot eredetileg saját „találmányának” tekintő Franciaországban. Nagy-Britanniában pedig a sokat emlegetett szigetmentalitás, a kontinensről való fizikai távolság érzése összekapcsolódik a birodalmi-nosztalgikus hagyománnyal és a különleges amerikai–brit viszony hatásával (Ash 2004), táptalajt biztosítva az euroszepticismusnak a közgondolkodásban. Németországban ugyanakkor a demokratikus politikai kultúra integráns részévé vált az európai ügygel való azonosulás. Az egyes domináns nemzeti felfogások mindazonáltal versenyben állhatnak más, gyakran pártpolitikailag is strukturált Európa-képekkel és ideológiai koncepciókkal, miközben maguk is változhatnak át, ahogy a belpolitikai közéleti viták során átrendeződhetnek az Európai Uniót érintő, egyre inkább a nagy nyilvánosság előtt ütköző markáns politikai nézetek. Az EU bővülésével, határainak tágulásával így veheti át például fokozatosan a „francia Európa” helyét az „európai Franciaország” gondolata a francia politikai elit felfogásában.

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy ma már Spanyolországban nem annyira magától értetődően hat az Európai Unió és a tagság húzóereje, mint korábban (Colomina et al. 2010). Mindenesetre a nemzeti-tagállami keretek fellazulása és az európai szupranacionális politikai folyamatok (ismételt) behatolása az addig elkülönülő, zártabb belpolitikai küzdőterekbe és kollektív identitásokba – a tágabb globális változásokkal párhuzamosan – mindenütt a nemzeti és európai viszonyrendszer ismételt újraértelmezésére készíti a polgárokat.

2. A közvélemény-kutatások során megkérdezett állampolgárok válaszait magától értetődően alapvetően befolyásolja, hogy mennyit tudnak az unióról, a többszintű európai kormányzás tényleges működéséről, a kompetenciák tagállamok és uniós intézmények közötti megosztásáról. Vajon még mindig amolyan gazdasági közös piacnak vagy már létező politikai entitásnak tekintik az Európai Uniót? Az elit szintjén zajló konfliktusokról és vitákról szóló új információk rendszerint késéssel, s persze a korábbi ismeretek és percepciók szűrőjén keresztül csapódnak le a szélesebb közvélemény tudatában, ha egyáltalán eléri annak küszöbét. Az európai uniós ügyekben hasznos ismeretanyag ráadásul rendkívül gyorsan változott az elmúlt két-három évtized hektikus,

emelkedőkkel és lejtmenetekkel tarkított, de mégis állandó alkotmányozási-intézményi reformjai és a folyamatot elindító-kísérő, hullámszó politikai mozgások nyomán. Az Európai Unió politikai döntéshozatali rendszerének egyedi jellege, eltérése, idegensége a megszokott „otthoni” belpolitikai szféra működési logikájától egyébként is már önmagában megnehezíti a tájékozódást az európai polgárok többsége számára. Emellett az amúgy is bonyolult és absztrakt információ megszerzése és feldolgozása bizonyos kognitív mobilizációs képességek mozgósítását igényelné, ezért előnyösebb helyzetben vannak a tanultabbak, illetve a politika iránt általában jobban érdeklődők (Inglehart 1970).

Mindazonáltal az elmúlt két évtized folyamatos szerződés módosításai és alkotmányos reformjai – más szempontok mellett – éppen ennek a távolságérzésnek a csökkentését célozták a közös uniós intézmények és az Európa-barát tagállami politikusok szemében. Az integráció előrehaladtával a kilencvenes évektől kezdve a közvélemény szerepe és befolyása egyre megkerülhetetlenebbé vált az európai elitek számára (Carrubba 2001, Hooghe–Marks 2008). A polgárbarát Európai Unió jelszava és az integráció jelenlegi szintjének megfelelő intézményes döntéshozatal áthatóbbá tétele az Európai Unió állítólagos demokratikus deficitét bíráló, az európai „szuperállam” legitimitását megkérdőjelező euroskeptikus kritikák alól is ki akarja húzni a talajt (Duff 2005). A vitákban gyakran felvetődő deficit-es európai demokrácia tézisének ugyanis az európai identitás és az európai démosz kialakulatlanságával, továbbá olyan érvekkel támasztják alá, mint a nemzeti szintű választásokhoz képest általában alacsonyabb részvételi arány az európai választásokon (bár a helyhatósági részvételi adatokkal összevetve már más a helyzet), a szavazás eredményének csekély hatása az európai kormányzásra, valamint kormányközi szinten a tanácsi döntéshozatal csekély transzparenciája.

Az ellenérvek középpontjában ugyanakkor az áll, hogy a nemzetállami közjogi berendezések és az Európai Unió politikai rendszere közötti markáns eltérések ellenére a szerződésekben lefektetett európai többszintű kormányzás struktúrája, a kompetenciák rögzítése és az uniós intézmények közötti súlyok és ellensúlyok liberális elvei biztosítják a döntéshozatal demokratizmusát (Moravcsik 2009). Ráadásul a több hullámban kibővült Európai Unió demokratikusabban és átláthatóbban működik, mint korábban. A lisszaboni szerződés 2009. decemberi hatálybalépése nyomán többek között újrarajzolódtak az európai politikai térség belső viszonyai, az európai intézmények közötti kényes egyensúly átalakult, és új politikai szereplők személyesítik meg az európai közélet színpadát (Kaczyński–Broin 2010). Az Európai Unió demokratikus rendszerére mindazonáltal továbbra is a hagyományos nemzetállami fejlődési mintáktól való eltérő genezisében és politikai építményének egyedi jellegzetességében ragadható meg (Schimmelfennig 2010).

3. Az átlagember számára az európai uniós politikai és gazdasági térség sajátosságainak könnyebb megértéséhez természetesen nem az integráció-elméleti iskolák, így a realista kormányközi, a liberális kormányközi, a racionális szupranacionalista és a konstruktivista szupranacionalista teóriák képviselői közötti viták (Schimmelfennig–Rittberger 2006) nyújtják a biztos fogódzót. Az Európai Unió egészét könnyebb elhelyezni a fejekben a világ más, nagyobb politikai entitásaival összehasonlítva (Fabbrini 2005, Leonard 2006), bár elméletileg a kibontakozó alkotmányos patriotizmus is az európai identitás alapjává válhat (Müller 2007). Az Európai Unió politikai aktivitásának érzékelése és értelmezése a mindennapokban ugyanakkor egyáltalán nem könnyű: a közös intézményekről és a vezető uniós tisztségviselők tevékenységéről szóló hírek azért is tűnhetnek távolinak, mert amíg a belpolitikai színtéren az állampolgárt a politikai erők közötti nyílt versengés segíti a tájékozódásban, ami kötődést, lojalitást és mindenekelőtt politikai választási lehetőséget biztosít számára, az európai pártcsaládok ezeket az identifikációs és mozgósító funkciókat egyelőre rendkívül korlátozottan töltik be. A hazai terepen megszokott látványos kormány-ellenzék ellentét hiánya megnehezíti az európai színtéren az ügyek átpolitizálódását, illetve azt, hogy az Európai Unió napirendjén szereplő témák a közéleti viták középpontjába kerüljenek, jelentősen csökkentve az alternatív politikai megoldások közötti állásfoglalás esélyét még az európai politikai események iránt érdeklődők körében is. Ezzel is összefügg, hogy az európai parlamenti választásokat egyértelműen másodlagos jelentőségűnek tekinthetjük (Franklin 2006, Tóka–Bátory 2006), a tagállamokban zajló kampányokat ugyanis nem az összeurópai, hanem a belpolitikai kérdések uralják, és a szavazás tétjét is alapvetően a tagállami kontextus határozza meg. Az Európai Unióba felvett posztkommunista országok esetében sincs ez másképp, sőt: az első magyarországi európai parlamenti választáson – ha torzult formában is, a nemzeti érdekérvényesítésre koncentrálnak a kampányban – még észlelhető európai uniós témakör (Hegedűs 2004b) 2009-re gyakorlatilag teljesen eltűnt (Kocsis 2009).

Mindazonáltal az európai politikai pártok és az európai szintű pártverseny jelentősége az unió politikai életében ugrásszerűen megnőtt az elmúlt bő két évtized alatt. Először is, annak az európai intézménynek, amelyben az európai pártfrakciók (politikai csoportok) egymás közötti interakciói alapján születnek meg a döntések, vagyis az Európai Parlament szerepe elsősorban a jogalkotás területén drámaian felértékelődött az újabb és újabb szerződések, a folyamatos intézményi innováció nyomán az Európai Unió belső hatalmi viszonyait tekintve.

Másodszor, az Európai Parlamentben zajló viták, belső konfliktusok és pártálláspontok jelentősége felértékelődött (Watson 2010): a korábbi

munkaparlamentari stílust felváltotta a jóval ideologikusabb és hektikusabb „hagyományos” parlamenti magatartás (Szlankó 2007).

Harmadszor, az egyes európai politikai pártok frakcióiban a soknemzetiségű összetétel és sokszínűség ellenére igen erős a belső közös identitás, a pártfegyelem; a szavazásnál nőtt a belső kohézió foka és a transznacionális pártok eltérő szavazói magatartása megfelel a klasszikus bal–jobb ideológiai dimenzióknak a kérdéssel empirikusan foglalkozó kutatók szerint (Hix–Noury–Roland 2007), noha ebben a kérdésben sem teljes a szakmai konszenzus (Gabel–Carrubba 2004).

Negyedszer, az ugyanahhoz az európai pártcsaládhoz tartozó tagállami vezető politikusok igyekeznek ideológiailag hasonlóan gondolkodó kollégáikkal együttműködni és előzetes találkozóikon véleményüket összehangolni a kormányközi uniós intézményekben is. A pártosság mindenütt jelen van az Európai Unióban, noha korántsem ez az egyetlen szervezőelv a döntéshozatal tekintetében. Az integráció további mélyülése, különös tekintettel az európai gazdasági kormányzás várható ugrásszerű megerősödésére, az uniós térség további átpolitizálásához vezethet. Mindenesetre az európai és a tagállami politikai színtér sokkal kevésbé választható el egymástól, mint korábban: a magyarországi médiatörvény elfogadását követő reakciók és a magyar Soros tanácsi elnökség európai parlamenti bemutatkozásakor kirobbant éles viták 2011 januárjában a „belpolitikai” konfliktus európai szintre emelkedését fejezték ki. Az európai párhovatartozás jelentőségének növekedése pedig az uniós választópolgárok választói magatartására, szavazói hajlandóságára és általában távolságérzetére is komoly hatást gyakorolhat.

4. A demokratikus deficit tézisével szemben fogalmazható meg az az állítás, miszerint az egyre több kompetenciával felvértezett demokratikus európai politikai rendszer leginkább kommunikációs szakadékkal szembeül az európai nyilvánosság hiánya, az európai közösségi tér fejletlensége következtében (Statham–Gray 2005). Akárhogyan is határozzuk meg ezt a teret, esetleg tereket, eleve autonóm módon létrejövő új képződményről beszélünk, vagy pedig az európai politikai ügyeknek és az európai politikai élet szereplőinek a nemzeti-tagállami diskurzusukba való behatolására, a hagyományos nyilvános terek európaizálására gondolunk, az európai szintű közös kommunikációs tér egyelőre inkább embrionális állapotban létezik (Hegedűs 2011). Márpedig demokratikus közbeszéd nélkül az európai polgárok a fennálló politikai rendszer elemzését közösen nem végezhetik el, adott esetben kritikájukat nehezen tudják együttesen kifejezni (Fossum–Schlesinger 2007).

A legtöbben nyilvánvalóan a nemzeti-tagállami médián keresztül értesülnek az európai uniós eseményekről, politikai konfliktusokról. Az EU itt gyakran távoli entitásnak tűnik, a messzebről érkező információkat a médiafogyasztók pedig nehezebben ütköztetik saját, egyéb for-

rásból szerzett tapasztalatukkal, mint az „otthoni” hírek esetében – így felértékelődhet az elitek szerepe az ügyek napirendre vételében és tárlásában (Norris 2000). Igaz, ezeknek a felülről érkező narratíváknak a hatását, mint mindig, ellensúlyozhatja az elit diskurzusától elszakadó, a populáris kultúrában terjedő alternatív világmagyarázatok ereje. Mindenesetre a nemzeti média kapuórszerepe eleve biztosítja az európai politikai fejlemények átértelmezését és beillesztését a hazai politikai kontextusba, az otthon zajló eltérő diskurzusokba. A sajátos történelmi-kulturális és belpolitikai háttér nyomán, a már emlegetett domináns hazai európai diskurzusok eltérő jellege következtében mást és mást emelnek ki az európai uniós események sűrűjéből az újságírók az egyes tagállamokban (Statham 2007). Így ezek a nemzeti nyilvános terek európai kérdésekben is meglehetősen elkülönülnek egymástól, a közbeszédet nem hatja át egy másik uniós tagállamra jellegzetes szemléletmód, az európai politikai térben mozgó szereplők pedig a belpolitikai színpadon alkalmazkodnak a közgondolkodáshoz, ritkán termékenyítik meg a vitákat újfajta, összeurópai megközelítéssel.

Az európai intézmények számtalan dokumentumban elemezték az európai szintű politikai párbeszéd és nyilvánosság megerősítésének nehézségeit. A hagyományos nemzeti keretek melletti/feletti európai kommunikációs tér terjedését és a deliberatív szupranacionalizmus elméletéhez illeszkedő új közösség felülről történő megeremtését (Szabó 2010) nem is annyira nyelvi problémák akadályozzák, mint inkább az intézményi inercia és a komoly pénzügyi korlátok. A felvilágosult központi kampányok és az európai intézményes kommunikációs módszerek hatékonysága amúgy nagyon is kérdéses: a tagállami pluralista közegben a már korábban politikailag strukturált nyilvánosság keretei között az információkat természetsszerűleg gyűrik és értelmezik át a közélet szereplői, gyakran semlegesítik az „üzeneteket”, amennyiben nem tekintik megfelelőnek az összeurópai megközelítést (Slaatta 2006).

Az új média megjelenésével nem történt azonnali áttérés ugyan, de az internetpenetráció növekedésével és különösen a közösségi oldalak terjedésével olyan globális, illetve egymást átfedő európai hálózatok jöttek spontán létre, amelyek tág lehetőségeket nyitnak az európai politikai történések együttes átélésére és megvitatására transznacionális keretek között. Segítheti az európai nyilvánosság megerősödését az európai és a nemzeti politikai teret elválasztó korlátok fokozatos kidőlése és az európai szintű vita kibontakozása a közös értékrendről, mint ahogy ez a magyarországi médiatörvény esetében történt (Römmele 2011). Mindez megint csak elvezethet oda, hogy az európai választópolgárok előbb-utóbb jóval közelebb érezhetik magukhoz az Európai Unió politikai világát.

A MAGYAR EURÓPAI UNIÓS ATTITÚDOK KORÁBBI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Magyarországon az európai egységesülés kezdeti, egyértelműen vonzó eszméjét megtépták ugyan az elmúlt több mint húsz év politikai fejleményei, de az európaiság fogalmának ma is kedvező a kicsengése a közgondolkodásban. A rendszerváltást övező eufóriát már a kilencvenes évek második felében felváltotta a magyar uniós csatlakozás pragmatikus, érdekalapú interpretációja. A belépést megelőző tárgyalások során a régi és gazdag tagállamokkal szemben kialakult a „mi és ők” értelmezési kerete ennek összes lehetséges társadalom-lélektani következményével együtt, amit aztán politikai síkon a nemzeti érdek védelmének jelszava kristályosított ki. A közhiedelemmel ellentétben a magyar médiában az új kliséket egyáltalán nem a hurráoptimizmus jellemezte, hanem a bizonytalan jövővel szemben érzett aggodalom, az Európai Unió politikai működésével szembeni értetlenkedés és az egyoldalú illeszkedés követelményét kísérő dacreakció (Hegedűs 2004a, Vidra 2006). Az europesszimizmus gyors terjedése nem Európa-ellenességet jelentett, nem is *soft* vagy *hard* euroszkepticizmust (Szczzerbiak–Taggart 2008). A fogalmat úgy határozhatnánk meg, hogy nem egyes európai szakpolitikákkal vagy magával a „központtal”, „Brüsszellel” szemben fogalmazódtak meg az ellenérzések és a bírálatok, hanem valószínűbb, hogy a későn érkező, magát kicsinek és kiszolgáltatottnak érző politikai közösség ambivalenciája tükröződött az európai projekthez fűződő attitűdök átalakulásában. Az uniós csatlakozást követően aztán fokozatosan csökkent az Európai Unió támogatottsága, bár ezt a tendenciát úgy is lehet értelmezni, hogy az ezredforduló közhangulatára jellemző „igen, de” viszonyban a „de” most már nagyobb nyomatékot kapott. A pártpolitikai szférában közben a szélsőjobboldal felült az Európával szemben nyíltan ellenséges álláspont, miután a jobboldali szavazótáboron belül már a csatlakozási tárgyalások lezárásakor kimutatható volt egy jelentős réteg, amely mind gyanakvóbban várta a tagság számára kedvezőtlennek tetsző hatásait, elsősorban a nemzeti szuverenitás csökkenésének következményeit.

A XXI. századi magyar szakirodalomban és értelmiségi-kutatói gondolkodásmódban már megjelent az Európai Unió politikai legitimitását feszegető megközelítés (Körösényi 2004), illetve az európai politikai térséget a tagállamok kormányközi alkudozásának és küzdőterének tekintő, egyszerre liberális institucionalista és a fentebb leírt módon europesszimista hangütésű ábrázolás (Pogátsa 2009), szemben az európai egység megteremtését történelmi célként kítűző vállalkozással szimpatizáló integrációértelmezésekkel (Arató–Koller 2009). Mindazonáltal a magyar politikai pártok európai politizálását és mindennapi retorikáját, illetve általában a közgondolkodást tekintve ezek az eltérő szakmai álláspontok csak diffúz módon csapódnak le a közéleti vitákban. A szélsőjobboldalt leszámítva nem alakult ki éles törésvonal az Európai Unióhoz fűződő viszonyt tekintve, eltérően néhány másik posztkommunista országtól, amelyekben a pártok arculatát határozottabb vo-

nások és élesebb elhatárolódások jellemzik ezen a téren, noha a szavazatmaximalizálási stratégiákat tekintve a pártok programcsomagján belül máshol sem az európai projektről vallott álláspont a meghatározó a pártversenyben (Enyedi 2006).

A magyar polgárok és az Európai Unió viszonyát illetően az *Eurobarometer* adatait tekintve a fejtegetéseket alátámasztja, hogy már a csatlakozást megelőzően, 2002 óta folyamatosan csökken azok aránya, akik úgy gondolják, hogy az ország számára a csatlakozás előnyös (lenne), s így 2009-re az Európai Unión belül az ország a hagyományosan euroszeptikus britekkel került egy szintre (Lengyel–Göncz 2010). Az uniós tagság ennyire negatív megítélése mellett azonban az Európához való kötődés mértéke átlag feletti maradt, s ez a jellegzetesség felveti annak szükségességét, hogy a problémát összetevőire bontva, különböző dimenziók mentén vizsgáljuk.

Számos kutatás tárgya volt már, hogy a polgárok mely logikák mentén támogatják vagy ellenzik országuk európai uniós tagságát (Gabel 1998). Ahol a gazdasági elmaradottság miatt az Európai Unió elsősorban a gazdasági fejlődés lehetőségét jelentette a csatlakozáskor, a tagságból származó előnyök és hátrányok költség-haszon típusú elemzése, mérlegelése határozza meg az európai integrációs folyamat megítélését (Cichowski 2000, McLaren 2006). Ugyanakkor fontos szerepet tölt be a kérdéskör belpolitikai kontextusban való megjelenése (Anderson 1998), valamint az a szempont, hogy az Európai Unió megítélésére kihat a magyar közvéleményben tapasztalható általános bizalomvesztés és az ország politikai és gazdasági teljesítményével való elégedetlenség (Lengyel–Göncz 2010).

Csatlakozáskor számos elemzés született a magyarok Európai Unióval kapcsolatos nézeteiről, ismereteiről és attitűdjeiről:² a lakosságnak nem voltak mélyebb ismeretei az EU-ról, vegyes, de inkább optimista várakozásokkal tekintettek a tagság elé, és elsősorban növekvő utazási, tanulási és munkalehetőségeket társítottak a belépéshez (Pörzse 2004, Tardos 2004). A közéleti diskurzusokat kvalitatív elemzések alapján vizsgálva azt állíthatjuk, hogy a csatlakozás után sem változott meg a magyarok alapvető Európa-képe (Optem 2001, Göncz 2010).³ Míg Európa elsősorban földrajzi egységet jelent számukra némi kulturális és történelmi vonatkozással, addig az Európai Unió leginkább gazdasági értelemben, a gazdasági fejlődés lehetőségén és a tagság következményeként felfogott előnyökön és hátrányokon keresztül fogalmazódik meg gondolkodásukban. Ugyanakkor míg 2001-ben még politikai jelentéstartalmakat is tulajdonítottak az Európai Uniónak európai közös célkitűzésekre

² 2004 júniusában az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportja az Európai Unió Kommunikációs Közalapítvány megbízásából végzett felmérést.

³ A 2001-es kutatás az Európai Bizottság megrendelésére készült az Optem koordinálásával a 15 tag- és nyolc csatlakozó állam (az „eredeti” tíz, kivéve Málta és Litvánia), valamint Románia bevonásával. A kutatás országokként négy fókuszcsoportos beszélgetésből állt. A 2009-es eredmények egy mélyinterjú kutatásból származnak húsz interjú alapján.

hivatkozva, addig 2009-ben inkább a pragmatikus megközelítés dominált, amennyiben a megkérdezettek a szabad munkavállalást és az utazást, a határok leomlását említették inkább az egységesülő Európa jellegzetességeiként.

AZ EURÓPAI UNIÓ KÖZELSÉGE / TÁVOLSÁGA

Az EU megítélése általában

A következőkben a Magyar Választáskutatási Panel 2009-es adatfelvételeinek eredményeit tekintjük át. Az Európai Unióhoz fűződő viszony egyik alapvető mérőszáma a tagság előnyös vagy hátrányos voltának megítélése: a kérdésselvetés a téma utilitarista megközelítése, amelynek háttérben a tagság előnyeinek és hátrányainak költség-haszon jellegű kognitív mérlegelése húzódik meg. Az unió megítélését a hozzá fűződő affektív kötődésen keresztül is vizsgálják: az EU iránt érzett büszkeség, a nemzeti büszkeséghez hasonlóan, már leginkább az identitás kérdésköréhez kapcsolódik. Az európaiság, illetve az uniós állampolgárság iránt érzett büszkeség között ugyanakkor különbséget lehet tenni abból a szempontból, hogy míg az előző a kötődés kulturális és civil/állampolgári dimenzióit is lefedi, addig az utóbbi az állampolgári aspektust hangsúlyozza, úgy, hogy a közvélemény szemében gazdaságinak és bürokratikusnak tekintett európai intézményrendszerhez való viszonyt ragadja meg. Az affektivitást tudományos elemzésekben úgy is vizsgálják, hogy a nemzethez és az EU-hoz/Európához fűződő kötődés mennyire zárja ki, illetve erősíti egymást (például Inglehart 1970), és általában azt a következtetést vonják le, hogy a kettő nem mond ellent egymásnak. Ebben a kutatásunkban azoknak a válaszadóknak, akik magyarságukra nagyon büszkék, 32 százaléka uniós állampolgárságára is az, s további 45 százalék vallja még magát, ha nem is nagyon, de azért büszkének. A skála másik végén hasonló az összefüggés: aki nem büszke magyarságára, az megkérdezett uniós állampolgárságára sem az.

Az Európai Unióval kapcsolatos attitűdök kognitív és affektív összetevőit vizsgálva kiderül, hogy a megkérdezettek 45 százaléka gondolja, hogy Magyarország uniós tagsága inkább előnyökkel jár (*1. táblázat*), míg 14 százalék vallja magát nagyon büszkének, s további 51 százalék büszke uniós állampolgárságára. Ez azt jelenti, hogy az EU-hoz való viszonyulást tényezőkre felbontva a válaszadók közel 65 százaléka kötődik affektív módon, s büszke uniós állampolgárságára, míg kognitív alapon ennél kevesebben kötődnek az integrációhoz, mivel 45 százalék látja az uniós tagság előnyeit. Ugyanakkor a két tényező szignifikáns pozitív összefüggésben van egymással: az affektív kötődés együtt jár azzal, hogy valaki inkább előnyösnek tekinti az ország uniós tagságát, s fordítva, a büszkeség hiánya esetén nagyobb valószínűséggel gondolják, hogy a csatlakozás inkább hátrányokkal járt. Ér-

demés megemlíteni, hogy a kognitív azonosulás nehezebb feladatnak számított a válaszadók számára, hiszen majdnem egyötödük, 18 százalék nem tudott véleményt nyilvánítani arról, hogy a tagság előnyös vagy hátrányos, míg az affektív kötődés esetében ez az arány csak 6 százalék.

1. TÁBLÁZAT

Az európai állampolgárságra való büszkeség és Magyarország uniós tagsága megítélésének összefüggése (százalék)*

		Az Európai Unióhoz való csatlakozás Magyarország számára inkább előnyökkel vagy hátrányokkal jár?			Összesen
		Inkább előnyökkel járt	Inkább hátrányokkal járt	Nem tudja	
Mennyire büszke arra, hogy az Európai Unió állampolgára?	Egyáltalán nem büszke	3,0	7,7	4,6	5,1
	Nem túl büszke	13,0	36,2	25,0	23,8
	Büszke	61,0	41,0	46,8	51,1
	Nagyon büszke	20,1	10,1	9,1	14,4
	Nem tudja	2,8	4,9	14,6	5,7
Összesen		100,0	100,0	100,0	100,0
N		1322,0	1087,0	541,0	2950,0

* A két változó közötti kapcsolat 0,01 szinten szignifikáns.

Amikor a szociodemográfiai változókat vizsgáljuk, látható, hogy a fiatalok, a 29 év alattiak a büszkébbek (73 százalék nagyon vagy valamelyest büszke) és nagyobb arányban is látják előnyösnek Magyarország uniós tagságát, mint a többiek. Minél nagyobb településen lakik valaki, annál kedvezőbbek az attitűdjei – Budapesten egyenesen a válaszadók 60 százaléka gondolja, hogy a tagság előnyös.⁴ A gazdaságilag aktívak mellett a kulturális erőforrásokkal rendelkezést figyelembe véve az iskolázottság és a nyelvtudás is pozitívan befolyásolja az attitűdöket, így a diplomások 60 százaléka gondolja, hogy az uniós tagság előnyös. A kognitív mobilizációs kapacitások egyéb mutatóit tekintve mind a politikai érdeklődés, mind a médiaközelség

⁴ A tanulmányban szereplő összefüggések statisztikailag szignifikánsak 0,05 szinten.

vagy éppen az informálódás⁵ és a barátokkal való politikai témájú beszélgetések gyakorisága is kedvezően befolyásolja az Európai Unió megítélését. Ebből a szempontból teljesülni látszik Ronald Inglehart feltevése (1970), hogy a kognitív mobilizációs képességek meghatározó szerepet játszanak a lakossági támogatottságban. Ha pedig a válaszadók politikai önbesorolását nézzük, akkor a baloldaliak és a liberálisok a büszkébbek, és ők tekintik a tagságot előnyösebbnek.

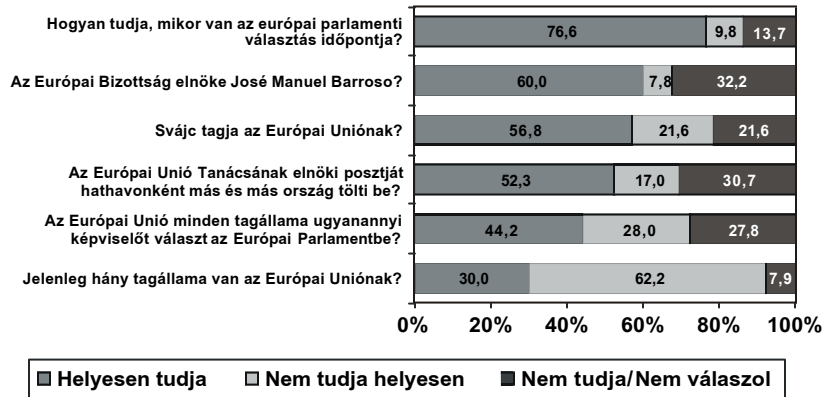
Az Európai Unióval kapcsolatos tudás

A felmérés az általános attitűdökön túl a magyar választók tényleges tudásának felmérésére is lehetőséget adott. Az 1. ábrán látható, hogy a válaszadók 77 százaléka helyesen 2009. június elejét nevezte meg az európai parlamenti választások időpontjaként, és további 60 százalék tudta, hogy valóban José Manuel Barroso az Európai Bizottság elnöke. A megkérdezettek többsége helyesen felelte, hogy Svájc nem tagja az Európai Uniónak (57 százalék), illetve hogy az Európai Tanács elnöki posztját félévenként más ország tölti be (52 százalék), és hogy a tagállamok nem egyenlő számú képviselőt választanak az Európai Parlamentbe (44 százalék). Legtöbben a jelenlegi uniós tagállamok számát illetően tévedtek: 30 százalék tudta helyesen, igaz, ez válaszlehetőségek nélküli nyitott kérdés volt. Általában viszonylag magas a „nem tudja” válaszok aránya – az intézményi kérdéseknél majdnem elérte az egyharmadot. Nemzetközi összehasonlításban elmondható, hogy a magyarok csupán 40 százaléka gondolja, hogy érti az Európai Unió működését, s ezzel az aránnyal csupán a briteket és olaszokat előzik meg.⁶

⁵ A médiaközelség, informálódás egy, a tájékozódás gyakoriságát mérő több kérdésből álló kérdéssorból számított index. A következő kérdésekre épül: „Napilapokból / Hetilapokból / Rádióból / Televízióból / Internetről milyen gyakran informálódik?” (Soha, vagy majdnem soha / Ritkábban / Hetente egyszer-kétszer / Hetente többször / Mindennap, vagy majdnem mindennap)

⁶ 2009-es tavaszi Eurobarometer-adat
(http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb71/eb71_std_part1.pdf).

1. ÁBRA

Az Európai Unióval kapcsolatos tudás mutatói (n = 2980, százalék)

A kérdések pontosan így hangzottak: „Most néhány további kérdést tennék fel az Európai Unióról, kérem, minden esetben mondja meg, hogy helyes vagy nem helyes az abban foglalt állítás. Ha nem tudja megmondani, csak jelezze, és máris megyünk tovább a következő kérdéshöz.” / „És azt meg tudná-e mondani, hogy jelenleg hány tagállama van az Európai Uniónak?” (nyitott) / „Hamarosan európai parlamenti választásra kerül sor. Hogyan tudja, ennek időpontja június első felében, június második felében, vagy később lesz?”

A válaszadók 7 százaléka mindent rosszul tudott, 10 százalék pedig mindent jól. A nők és a 29 év alattiak kevésbé, míg a budapestiek inkább tájékozottak, az iskolázottabbak, az idegen nyelvet beszélők, a gazdaságilag aktívak, a közigazgatásban, közszolgálatban dolgozók és a vállalkozók valamelyest nagyobb tudással rendelkeznek, csakúgy, mint a politika iránt jobban érdeklődők, akik gyakrabban informálódnak a médiából és többet beszélgetnek barátaikkal hasonló témákról. Emellett a magukat politikailag inkább a jobbkozépre és balközépre sorolók, illetve a határozott liberális és konzervatív szemléletűek tudtak többet az Európai Unióról.

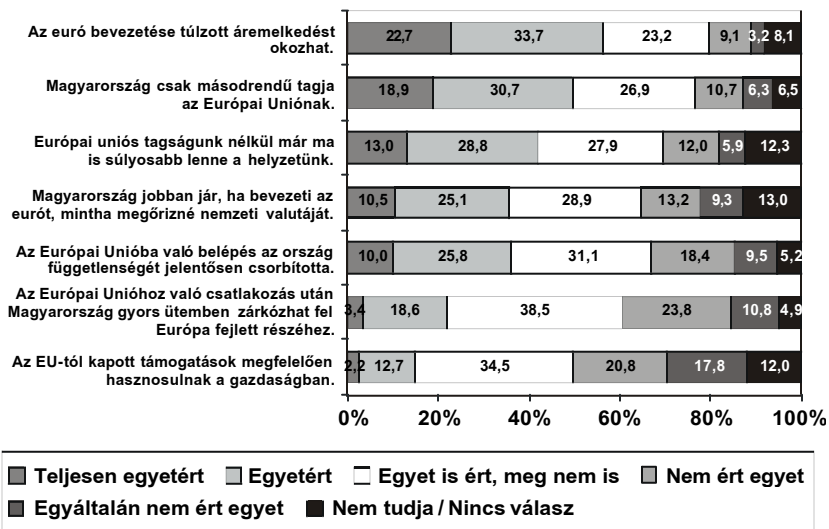
Az Európai Unió jelentéstartalmi

A média témakijelölő szerepe az Európai Unióval kapcsolatban a hozzá társított jelentéstartalmakon keresztül érhető tetten. A kérdőív tartalmazott egy sor, a közbeszédben gyakran elhangzó állítást, s a válaszadóknak az ezekkel kapcsolatos egyetértésüket vagy egyet nem értésüket kellett kifejezniük. A válaszadók leginkább a negatív üzenetekkel azonosultak. 23 százalékuk értett egyet teljesen és további 34 százalékuk valamelyest azzal az állítással, hogy az euró

bevezetése áremelkedést okozhat. Ezt követte az a vélekedés, hogy Magyarország csak másodrendű tagja az Európai Uniónak. A pozitív kijelentésekkel, az uniós tagság szükségességével vagy kisebbik rosszként való felfogásával még kevesebben értettek egyet. 42 százalék szerint teljesen vagy valamelyest igaz, hogy a belépés nélkül rosszabb lenne Magyarország helyzete, és 36 százalék gondolta, hogy jobb lenne, ha bevezetnék nálunk is az eurót. Hasonló arányban vélték úgy, hogy csorbult Magyarország függetlensége, míg 22 százalék látta a tagságot a gyorsabb gazdasági felzárkózást segítő eszközként. Mindössze 15 százalék gondolta, hogy a kapott uniós támogatások megfelelően hasznosulnak – habár ez a válasz inkább az ország felszívóképeségét minősíti, a kérdés belpolitikai beágyazottsága miatt a kevésbé hatékony felhasználást valamelyest az Európai Unió hibájának tekintik.

2. ÁBRA

Az Európai Unióval kapcsolatos jelentéstartalmak (n = 2980, százalék)

A vizsgált állítások faktorelemzés⁷ segítségével két csoportra bonthatók. A negatív állítások alkotják az egyiket, az euró áremelkedést okozó hatásával, a másodrendű tagsággal, a megcsorbított függetlenséggel. Az állítások másik csoportja a tagság előnyeit és annak szükségszerűségét hangsúlyozza. A két ál-

⁷ Maximum likelihood módszerrel készült faktorelemzés nem ortogonális (Oblimin) rotálással (KMO-teszt: 0,76).

lításcsoport, attitűdminta erős negatív összefüggésben áll egymással.⁸ Az Európai Uniót kedvezőnek vagy legalábbis szükségszerűnek láttató diskurzusokkal inkább a tanulók, a diplomások, az idegen nyelvet beszélők és a Budapesten élők azonosulnak. A negatív üzenetekkel jobban egyetértenek a kevésbé iskolázottak, az idegen nyelvet nem beszélők, a kisebb településeken lakók. A politikai érdeklődés a pozitívabb attitűdökre hat, míg a negatív üzenetek a politika iránt kevésbé érdeklődőkre. Míg a magukat baloldalinak és liberálisnak besorolók az Európai Unió kedvező megítélésével vagy szükségszerűségével értenek inkább egyet, addig a jobboldali vagy konzervatív beállítottság a negatív jelentéstartalmaknak kedvez.

Az említett témák mellett felmerül a termőföldek „külföldi” tulajdonba kerülésének kérdésköre. Ezzel kapcsolatban pusztán 7 százalék fogalmazott meg megengedő véleményt, 45 százalék viszont úgy gondolja, hogy nem szabad megengedni a külföldiek termőföldvásárlását Magyarországon, míg további 42 százalék még messzebb megy, és úgy gondolja, hogy a külföldi kézbe került földeket a kormány segítségével vissza kell szerezni. Megint kimutatható, hogy összességében a diplomások megengedőbbek, míg a kisebb településeken élők a bezárkózóbbak. Míg a baloldali, balközép és liberális önbesorolás a nyitottabb attitűdöknek, addig a jobb, jobbközép és konzervatív identitás az elutasításnak kedvez.

Személyes tapasztalatok

A vizsgálat eredményeit tekintve Magyarország csatlakozása óta 35 százalék nyilatkozott úgy, hogy érzékelték az Európai Unió előnyét, míg ennél némileg többen, 47 százalék tapasztalta valamilyen hátrányát. Előnyt és hátrányt is érzékelt a megkérdezettek 19 százaléka, csak előnyt 15 százalék, míg csak hátrányt ennél valamivel többen, 27 százalék, közel harmaduk (32 százalék) pedig sem előnyt, sem hátrányt nem élt át.⁹ A fiatalabb, 29 év alatti válaszadók jellemzően inkább csak az Európai Unió előnyeit tapasztalták. A diplomások nagyobb arányban említették az előnyöket, vagy előnyöket és hátrányokat együtt, míg az általános iskolát végzettek inkább hátrányokról számoltak be. Mivel a munkanélküliek is nagyobb arányban (40 százalék) említették csak a hátrányokat, az adatok azt sugallják, hogy a közvetlen tapasztalatok valójában megint csak egyfajta általános attitűdöt fejeznek ki, hiszen saját, kevésbé előnyös társadalmi helyzetüket vetítik ki, amikor az Európai Unióról formálnak véleményt. Hasonlóképpen a Budapesten élők inkább tapasztaltak előnyöket, vagy előnyöket és hátrányokat egyszerre. A médiaközelségnek mind-

⁸ A korrelációs együttható $-0,62$.

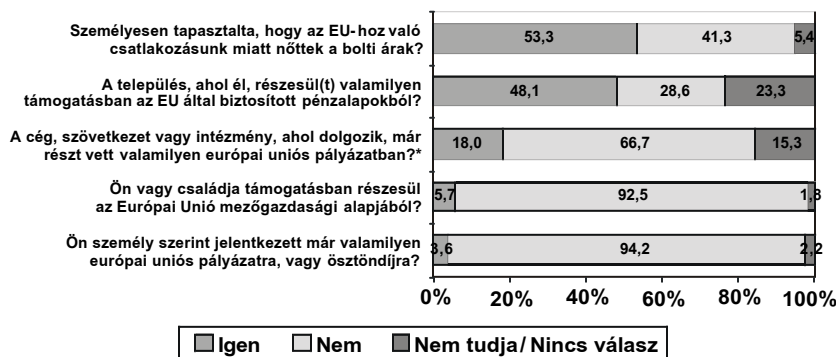
⁹ Az előnyök és hátrányok tapasztalása szignifikáns pozitív összefüggésben áll egymással, minél inkább tapasztalta valaki a csatlakozás előnyét, hátrányról is inkább számot tudott adni.

erre nem volt szignifikáns hatása, de a politikai érdeklődésnek igen, oly módon, hogy a téma iránt érdeklődők előnyöket és hátrányokat egyaránt említettek, míg az Európai Unió iránt érdektelenséget mutatók semmit sem tudtak a kérdésre válaszolni. Emellett a magukat baloldalra, balközépre, liberálisnak vagy közepesen liberálisnak besorolók inkább tapasztaltak csak előnyt, míg ezzel ellentétben a jobboldali és konzervatív beállítottságúak nagyobb arányban beszéltek a csatlakozás kizárólag hátrányos következményeiről.

Az utilitarista megközelítés szempontjából különösen érdekes, hogy amennyiben az állampolgárok valamilyen módon személyes, közvetlen kapcsolatba kerültek az Európai Unióval, akkor ezek a tapasztalatok mennyiben határozzák meg attitűdjeiket. Az előnyök és a hátrányok általános érzékelésén túl a kérdőíves kutatás konkrét tapasztalatokra is rákérdezett. A válaszadók több mint fele számolt be arról, hogy személyesen tapasztalta a bolti árak növekedését, amit a csatlakozásnak tulajdonított. Persze itt inkább még attitűdjellegű válaszokat kaptunk, ám a többi kérdés már valóban a személyes tapasztalatokra volt kíváncsi. A legtöbben (48 százalék) úgy kerültek kapcsolatba az EU-val, hogy a település, ahol élnek, valamilyen uniós támogatásban részesült. A megkérdezettek 18 százaléka számolt be arról, hogy munkahelye indult uniós pályázaton. Ugyanakkor elég magas volt azok aránya, akik nem tudják, hogy településük vagy munkahelyük hozzájutott-e ilyen forrásokhoz. A legkevésbé azok vannak, akik személyesen vagy családjukon keresztül mezőgazdasági támogatásban részesültek (6 százalék), illetve akik személyesen pályáztak már másfajta uniós támogatásra vagy ösztöndíjra (4 százalék).

3. ÁBRA

Személyes tapasztalatok az Európai Unióról (n = 2980, százalék)

* Azok százalékában, akikre vonatkozik (akik dolgoznak).

A bolti árak emelkedését az általános iskolai végzettségűek, a községekben élők érzékelték inkább, és jellemzőbb volt ez a vélemény a jobboldali beállítottságúak között. Hogy településük részesül-e uniós támogatásban, a diplomások, az idegen nyelvet beszélők, a megyeszékhelyen lakók és a gazdaságilag aktívak inkább tudták, csakúgy, mint a politikai ügyek iránt érdeklődők és a médiából gyakrabban tájékozódók. Munkahelyi pályázatokról is inkább a diplomások, a közigazgatásban dolgozók, a Nyugat-Dunántúlon élők számoltak be, valamint a politika iránt jobban érdeklődők. Mezőgazdasági támogatásokkal kapcsolatos tapasztalatokról a községekben élők nyilatkoztak inkább, miközben a politikai érdeklődés foka ebben az esetben is meghatározó volt. A személyes pályázat a válaszadók kis hányadát érintette, jellemzően a gazdaságilag aktívakat, a budapestieket és a téma iránt érdeklődőket. Mindezeket figyelembe véve úgy tűnik, hogy az Európai Unióval kapcsolatos személyes tapasztalatokat is nagyban meghatározzák a kognitív mobilizációs képességek.

Az európai parlamenti választások jelentősége

Az államszocialista múlt hatása fedezhető fel abban a jelenségben, hogy az új demokráciákban alacsony a politikai részvétel szintje (Angelusz 2000, Angelusz–Tardos 2000). A 2004-es és a 2009-es európai parlamenti választásokon a régió országaiban a részvételi arány rendre kisebb volt, mint a régebbi tagállamok esetében. Magyarország az újonnan csatlakozók középmezőnyébe tartozott 2004-ben, majd 2009-ben a maga 38,5 és 36,28 százalékos részvételi arányával. A vizsgálati eredményeket tekintve elmondható, hogy az általános politikai érdeklődés nagyrészt meghatározza az európai választási kampány iránti kíváncsiságot is. A politika iránt nagyon vagy valamelyest érdeklődők közel kétharmada figyeli az európai választási kampányt is, míg azoknak a 90 százalékát, akiket a politika nem vonz, az európai választás sem hozza lázba. Összesen a megkérdezettek 23 százalékát érdekli az európai parlamenti kampány, míg 47 százalékuk számára ez nem igazán érdekes.

A hazai országgyűlési választások jelentőségével összevetve megállapítható, hogy amíg a nemzeti megmérettetést 70 százalék ítélte fontosnak vagy inkább fontosnak, addig az európaiat kevesebben: 58 százalék számára tűnt fontosnak, hogy melyik párt nyeri a legtöbb mandátumot.¹⁰ Ez a vizsgálat is alátámasztja az európai parlamenti választások korábban már említett másodlagos jellegét. Az európai választások iránt jobban érdeklődnek a férfiak, az idősebbek, az iskolázottabbak és a jobban tájékozottak. Érdekes, hogy a jobboldali beállítottságúak fontosabbnak tartják az európai választásokat és

¹⁰ Egy 1-től 5-ig terjedő skálán mérve a 4–5. válaszok (teljesen és valamelyest egyetért).

érdeklődőbbek a baloldaliaknál, a konzervatívok pedig a liberálisoknál, illetve a szélsőségesebb nézeteket vallók a magukat középre helyezőknel.

Mindezeket figyelembe véve a megkérdezettek 42 százaléka állította, hogy biztosan részt vesz az európai parlamenti választásokon, további 24 százalék azt mondta, hogy valószínűleg elmegy szavazni, 12 százalék, hogy valószínűleg nem, míg 18 százalék úgy gondolta, hogy biztosan nem, és 4 százalék nem tudta a választ. A férfiak nagyobb arányban mondták, hogy biztosan elmennek, illetve hogy biztosan nem mennek el, mint a nők. A diplomások és középkorúak (45–59 évesek) és a Budapesten lakók inkább jelezték, hogy ott lesznek a szavazóurnánál, csakúgy, mint a tájékozottabbak és a politika iránt jobban érdeklődők. A jobboldali beállítottságúak ebben az esetben is aktívabbnak mutatkoztak a baloldaliaknál, a konzervatívok pedig a liberálisoknál, illetve a szélsőségesebb nézeteket vallók a középre helyezkedőkhöz képest.

Az Európai Unióhoz való viszony meghatározó tényezői

A keresztábra-elemzések során kiderült, hogy az Európai Unióval kapcsolatos attitűdök kognitív és affektív tényezőjét, vagyis az uniós tagság kedvező megítélését és az európai állampolgárság iránti büszkeség érzését szignifikánsan meghatározzák a vizsgált szempontok. Ha a konkrét cselekvést tekintjük az Európai Unióhoz fűződő kapcsolat fontos mutatójának, azaz ebben az esetben az európai parlamenti választásokon való részvételi szándékot, akkor nagyon hasonló összefüggéseket találunk, miközben a kognitív és affektív tényezők is megerősítik a részvételi hajlandóságot.

Annak érdekében, hogy a korábban bemutatott magyarázó tényezők határait együtt tekinthessük át, logisztikus regressziós¹¹ modelleket futtattunk. A három modell függő változója az Európai Unióval kapcsolatos attitűdök af-

¹¹ A logisztikus regresszió a standard regressziótól és a diszkriminanciaanalízistől eltérően nem kívánja meg, hogy a magyarázó változók értelmes struktúrába rendeződjenek, további előnye az is, hogy nem kívánja meg a homoszkedaszticitás teljesülését, és nem törődik a változók eloszlásával sem. A tesztelendő modellek esetében a modell „jószágát” a következő mérőszámokkal mértük (Szekelyi–Barna 2003):

1. A modell találataránya: az esetek hány százalékában becsülte a modell helyesen a függő változó által felveendő értéket.
2. $R^2_L = (((-2LL_0) - (-2LL_M)) / (-2LL_0))$, ahol $-2LL_0$ a *log-likelihood* függvény csak nem negatív értékeket felvevő, közelítőleg χ^2 eloszlású változó. Azt mutatja, hogy magyarázó változók bevonása nélkül, csak a konstans bevonásával mekkora a „hiba” a modellben. A $-2LL_M$ már a megfelelő magyarázó változók bevonása utáni értéket mutatja. Ily módon azt láthatjuk, hogy milyen arányban csökkentette a kezdeti „hibát” a változók bevonása, s ezt a hibacsökkenést hány változó bevonásával sikerült elérni.
3. Korrigált R^2 – ez a mutató a logisztikus regressziós modell magyarázó erejét méri. Lineáris regressziós eljárással készül, úgy, hogy a függő változó a logisztikus regressziós modell által becsült valószínűség, a magyarázó tényező pedig az eredeti dichotom változó.

fektív és kognitív tényezői, tehát az európai állampolgárság iránti büszkeség, Magyarország uniós tagságának előnyös megítélése, valamint az EU mobilizációs képessége, vagyis a választási részvételi szándék kifejezése. Ezek a változók kétértékű kódot¹² kaptak (2. táblázat). A regressziós modellekbe magyarázó változóként elsősorban az Európai Unióval kapcsolatos attitűdök egyéb mutatóit vontuk be, így a tudásszintet, az EU különböző jelentéstartalmait és a személyes tapasztalatokat, valamint a politikai érdeklődést és beállítottságot mérő változók is szerepeltek a tájékozódás gyakoriságát és a médiaközelséget jelző mutatókkal együtt. A modellekben kontrollfunkciót játszanak az olyan szociodemográfiai változók mint a nem, a kor, az iskolai végzettség, a település és a régió. Az eredmények azt mutatják, hogy az adott változók legnagyobb arányban az Európai Unió előnyös megítélése esetében adnak magyarázatot, mégpedig a variancia 30 százalékát magyarázzák, míg legkevésbé az EU-hoz fűződő affektív kötődésre adnak választ, ez esetben a variancia 15 százalékában. A szociodemográfiai tényezők hatása nem jelentős, míg az Európai Unió előnyeinek megítélésénél a férfiak kritikusabbnak tűnnek, mint a nők, a koruk elsősorban az affektív kötődés esetében van hatása, mert a fiatalok a legbüszkébbek, aztán a legidősebbek, s legkevésbé a 30–59 éves korosztály. A legfiatalabbak, a 29 év alattiak inkább az Európai Unió előnyeit látják, de a korcsoportok választási részvételi szándéka eltér. A település típusának hatása egyik modell esetében sem jelentős. Érdekes, hogy a községekben élőkhez képest a többiek kevésbé büszkék, noha a budapestiek és a megyeszékhelyen élők inkább látják az EU előnyeit, és a fővárosiak közül többen is tervezték, hogy részt vesznek az európai választáson.

A régió hatását elsősorban az egyéb regionális különbségek kontrollálására vettük a modellekben figyelembe, ugyanakkor a büszkeség tekintetében megfigyelhető egy kelet–nyugati különbség, ahol Nyugat-Magyarországon magasabb, míg Kelet-Magyarországon alacsonyabb az affektív kötődés.¹³ Ez a tendencia a regressziós modellekben is látható: míg a közép-magyarországi régióhoz képest a Kelet-Dunántúlon inkább, addig a Dél-Alföldön kevésbé büszkék a válaszadók európai állampolgárságukra. A kelet–nyugat hatás azonban nem érvényesül az előnyök megítélésének tekintetében, mert az Európai Unió előnyeit leginkább a közép-magyarországi régióban érzik. A választási részvételi hajlandóság pedig egyenesen a keleti régiókban a legmagasabb, amihez valószínűleg hozzájárult a radikális jobboldal előretörése a végeken.

¹² Az európai állampolgárságra való büszkeség esetében az átkódolás úgy történt, hogy a „nagyon büszke” és „büszke” válaszok számítottak pozitív válasznak, míg a szavazási hajlandóság esetében a „biztosan elmegy szavazni” és a „valószínűleg elmegy szavazni” válaszok.

¹³ Keresztábra-elemzések alapján szignifikáns kapcsolat (0,01 szinten).

Az Európai Unióhoz való viszony mutatói és az azokat meghatározó tényezők (logisztikus regressziós modellek)

	1. modell: bűszke uniós állampolgár			2. modell: az uniós tagság előnyödeleit járt			3. modell: elnegy szavazni az európai uniós választásokon		
	B	SE	Exp (B)	B	SE	Exp (B)	B	SE	Exp (B)
Férfi (Ref.: nő)	-0,13	0,09	0,87	-0,27	0,09***	0,76	-0,13	0,09	0,88
Kor: -29 (Ref.: 60+)	0,32	0,15**	1,38	0,32	0,15**	1,38	0,25	0,15	1,28
Kor: 30-44	-0,29	0,14**	0,75	-0,19	0,15	0,83	0,09	0,15	1,09
Kor: 45-59	-0,25	0,13*	0,78	0,02	0,14	1,02	0,04	0,14	1,04
Iskola: szakmai (Ref.: általános iskola)	0,26	0,12**	1,30	0,08	0,13	1,08	-0,28	0,13**	0,76
Iskola: középiskola	0,11	0,12	1,12	0,03	0,13	1,03	-0,13	0,13	0,88
Iskola: felsőfokú	0,17	0,15	1,18	0,36	0,15**	1,43	-0,12	0,16	0,89
Beszél idegen nyelvet	0,04	0,11	1,04	0,23	0,11**	1,25	-0,08	0,12	0,93
Gazdaságilag aktív	0,12	0,11	1,13	0,31	0,11***	1,36	-0,37	0,12***	0,69
Település: Budapest (Ref.: község)	-0,17	0,17	0,85	0,14	0,18	1,14	0,35	0,18*	1,41
Település: megyeszékhely	-0,24	0,13*	0,79	0,32	0,14**	1,38	-0,18	0,14	0,84
Település: város	-0,09	0,11	0,91	-0,12	0,12	0,88	-0,02	0,12	0,98
Régió: Kelet-Dunántúl (Ref.: Közép-Magyarország)	0,52	0,19***	1,68	0,11	0,19	1,11	0,35	0,19	1,42

A 2. TÁBLÁZAT FOLYTATÁSA

	1. modell: bűszke uniós állampolgár			2. modell: az uniós tagság előnyödeljárt			3. modell: elnegy szavazni az európai uniós választásokon		
	B	SE	Exp (B)	B	SE	Exp (B)	B	SE	Exp (B)
Régió: Nyugat-Dunántúl	0,14	0,19	1,15	-0,68	0,21***	0,51	-0,03	0,20	0,97
Régió: Dél-Dunántúl	0,10	0,19	1,11	-0,51	0,20**	0,60	-0,14	0,20	0,87
Régió: Észak-Magyarország	0,12	0,18	1,13	-0,12	0,19	0,89	0,38	0,19**	1,47
Régió: Kelet-Magyarország	0,04	0,17	1,04	-0,39	0,18**	0,68	0,61	0,18***	1,84
Régió: Dél-Alföld	-0,65	0,17***	0,52	-0,71	0,19***	0,49	0,42	0,18**	1,53
Politika: Balközép (Ref.: baloldali)	-0,20	0,20	0,82	-0,07	0,20	0,93	0,12	0,20	1,13
Politika: Közép	-0,26	0,18	0,77	-0,17	0,18	0,85	-0,20	0,18	0,82
Politika: Jobbközép	-0,19	0,18	0,83	-0,32	0,18*	0,73	0,50	0,19***	1,65
Politika: Jobb	0,06	0,18	1,06	-0,47	0,18**	0,62	0,76	0,20***	2,14
Politika: Nem tudja	-0,17	0,26	0,84	-0,01	0,28	0,99	-0,43	0,27	0,65
Politika: Közepesen liberális (Ref.: liberális)	-0,13	0,19	0,88	-0,28	0,20	0,75	-0,14	0,20	0,87
Politika: Közép	-0,24	0,18	0,79	-0,60	0,18***	0,55	0,14	0,19	1,15
Politika: Közepesen konzervatív	-0,32	0,19*	0,73	-0,66	0,19***	0,52	0,03	0,20	1,03
Politika: Konzervatív	-0,40	0,20**	0,67	-0,49	0,20**	0,61	-0,24	0,21	0,78
Politika: Nem tudja	-0,53	0,25**	0,59	-0,69	0,27**	0,50	-0,24	0,26	0,79

A 2. TÁBLÁZAT FOLYTATÁSA

	1. modell: bűszke uniós állampolgár			2. modell: az uniós tagság előnyödeljárt			3. modell: elnegy szavazni az európai uniós választásokon		
	B	SE	Exp (B)	B	SE	Exp (B)	B	SE	Exp (B)
Politika: Nem érdeklő (Ref.: egyáltalán nem érdeklő)	-0,15	0,14	0,86	0,14	0,15	1,15	0,40	0,13***	1,49
Politika: Érdeklő is, meg nem is	0,09	0,13	1,09	0,14	0,14	1,15	1,16	0,13***	3,20
Politika: Érdeklő	-0,02	0,15	0,98	0,20	0,15	1,22	1,71	0,16***	5,54
Politika: Nagyon érdeklő	-0,46	0,22**	0,63	0,03	0,24	1,03	2,14	0,32***	8,53
Médiaközelség	0,03	0,01**	1,03	0,03	0,01**	1,03	0,08	0,01***	1,09
EU-tudás	0,08	0,03***	1,08	0,10	0,03***	1,11	0,16	0,03***	1,17
Pozitív/szükség szerű EU-jelentés	0,75	0,12***	2,11	1,58	0,12***	4,85	0,38	0,13***	1,46
Negatív EU-jelentés	-0,58	0,12***	0,56	-0,50	0,12***	0,61	-0,21	0,13	0,81
EU-jelentés: Nem tudja	-0,58	0,15***	0,56	-0,22	0,15	0,80	-0,32	0,16**	0,73
Nöttek a bolti árak	-0,30	0,09***	0,74	-0,65	0,09***	0,52	0,28	0,09***	1,33
Uniós mezőgazdasági támogatás	-0,62	0,19***	0,54	0,00	0,20	1,00	0,09	0,22	1,09
Munkahelyi pályázat	0,21	0,17	1,23	0,21	0,17	1,23	0,55	0,20***	1,74
Személyesen pályázott	0,36	0,26	1,44	0,44	0,25	1,56	-0,01	0,29	0,99
Település támogatása	0,38	0,09***	1,46	0,40	0,10***	1,49	-0,05	0,10	0,95
Konstans	0,80	0,30***	2,23	-0,50	0,31	0,60	-1,52	0,32***	0,22

A 2. TÁBLÁZAT FOLYTATÁSA

	1. modell: bűszke uniós állampolgár			2. modell: az uniós tagság elnyödeljárt			3. modell: elnegy szavazni az európai uniós választásokon		
	B	SE	Exp (B)	B	SE	Exp (B)	B	SE	Exp (B)
Találatarány	69,6%			74,4%			75,5%		
R ² L	0,126			0,239			0,208		
Adj. R ²	0,154			0,297			0,254		
N	2948			2948			2948		

A referenciakategóriák dőlt betűvel szerepelnek. Statisztikai szignifikancia: *** < 0,01, ** < 0,05, * < 0,1.

A kulturális erőforrásokat, illetve a kognitív mobilizációs képességek hatását tekintve is érdekes eredmények születtek. Az iskolai végzettség hatása nem egyértelmű, miközben a magasabb szakmai végzettség jelentősen megnöveli az Európai Unió iránt érzett büszkeség esélyét, míg a választási részvétel esetében éppen ez csökkenti. Az előnyök és hátrányok megítélésekor ugyanakkor a felsőfokú végzettségűek ítélik meg leginkább előnyösnek Magyarország uniós tagságát és az idegen nyelv ismeretének is csak ebben az esetben van kimutatható hatása. Érdekes módon a gazdasági aktivitás az előnyök megítélésénél pozitívan, míg a részvétel esetében negatívan hat. A médiaközelségnek, a médiából való tájékozódás gyakoriságának mindhárom mutató esetében kedvező a hatása, minél gyakrabban, illetve több fórumon tájékozódik valaki, annál inkább büszke európai állampolgárságára, annál inkább ítéli előnyösnek Magyarország uniós tagságát, és annál inkább szándékozik szavazni az európai választásokon. A politikai érdeklődés, ha a többi változó hatását kiszűrjük, egyedül a választási hajlandóságot befolyásolja: minél inkább érdeklődik valaki a politika iránt, annál inkább részt akar venni az európai választásokon, sőt, a legmagasabb fokú politikai érdeklődés akár nyolcszorosára is emelheti ennek az esélyét.

Viszont az már nem mondható, hogy a politikailag érdeklődők egyben büszkébbek is lennének uniós állampolgárságukra vagy előnyösebbnek látnák az ország uniós tagságát. A politikai beállítottságnak, amelyet egyrészt a jobb–bal önbesorolással, másrészt a liberális–konzervatív dimenzió mérjük, szintén eltérő a hatása az egyes mutatók esetében. A jobboldali, illetve jobbközép önbesorolás egyrészt csökkenti annak esélyét a baloldali identitáshoz képest, hogy valaki előnyösnek lássa az Európai Uniót, ugyanakkor éppen az növeli a szavazási hajlandóságot. Ez az ellentétes összefüggés arra mutat rá, hogy az elégedetlenek politikai részvételük fokozásával a helyzet megváltoztatását akarják elérni. Kérdés persze, hogy nem inkább a magyar gazdasági és politikai helyzettel való elégedetlenség csapódik le a magasabb választási hajlandóságban. A liberális önbesorolásúak viszont nagyobb eséllyel büszkék uniós állampolgárságukra és ítélik meg előnyösnek az Európai Uniót, mint a konzervatívok.

Az Európai Unióval kapcsolatos tudás mindhárom függő változó esetében pozitív összefüggést mutat, vagyis a magasabb ismeretszint a büszkeségnek, az előnyök megítélésének és az állampolgári aktivitásnak az esélyét is növeli. Az uniós tagságot pozitívnak vagy szükségszerűnek tekintő álláspontok ugyanígy kedvezően hatnak mindhárom mutatóra, különösen az EU előnyeinek megítélésénél: itt közel ötszörösére emeli a támogató vélemény kialakulásának esélyét. A kedvezőtlen jelentéstartalmaknak ezzel szemben csak az affektív és kognitív tényezők esetében van hatása, mégpedig negatív, vagyis az Európai Unióval szembeni fenntartások esetén az uniós állampolgárság iránt érzett büszkeség említése és a tagság előnyös megítélése kevésbé valószínű, míg mobilizációs következményük nincsen. A személyes tapasztalatokat

értékelve megfigyelhető, hogy a bolti árak alakulásával kapcsolatos negatív oktuldajdonítás az európai önazonosságot és az uniós tagság megítélését is kedvezőtlenül befolyásolja, ugyanakkor a politikai beállítottság hatásához hasonlóan ez a percepció növeli az európai választáson való részvételi hajlandóságot. A mezőgazdasági támogatásban való részesülés ugyanakkor nem mérsékli az (ilyen pályázatokkal leginkább élő) vidéki agrárnépesség egészében negatív beállítódásait, sőt. Amennyiben viszont a település kap uniós támogatást, akkor ez kedvezően befolyásolja a válaszolók európai attitűdjét, ám ennél komolyabb mobilizáló hatása nincsen.

ÖSSZEGZÉS

A magyarországi empirikus elemzést tágabb keretbe helyezve érzékeltettük, hogy az Európai Uniót érintő vizsgálatok kérdéseire adott válaszokra olyan, nehezebben operacionalizálható tényezők is alapvetően hatnak, mint a társadalomban lecsapódott, a sajátos nemzeti történelmi-kulturális háttérből fakadó domináns Európa-értelmezés, ami párosul az adott belpolitikai kontextussal. Ugyanígy számít az európai egységfolyamat jelenlegi állapota, fejlettségi szintje, továbbá az európai ügyek átpolitizálódásának mértéke, különös tekintettel az európai pártpolitikai verseny jelentőségére, valamint az európai nyilvános tér fejlettsége. A magyar polgárok európai uniós percepciója, távolság- és közelségérzete magától értetődően nagyban azon múlik, hogy megérthetik-e az európai politikai térben zajló folyamatokat, és van-e esélyük bekapcsolódni az európai történések alakításába.

Az Európai Unióhoz fűződő attitűdöket a magyar közgondolkodásra jellemző utilitarista megközelítésből elemeztük. Az attitűdöket meghatározó tényezőket 2009-es adatok alapján vizsgáltuk, ami azért is érdekes, mert a felvétel az európai parlamenti választások előtt történt, amikor az európai kérdések jobban bekerülhettek a magyar köztudatba. Az attitűdök affektív és kognitív elemei, vagyis az európai állampolgárság iránti büszkeség érzése, valamint a tagság előnyeinek megítélése mellett az Európai Unió mobilizáló hatását is vizsgáltuk az európai parlamenti választásokon való részvételi szándék alapján. Általában ugyanakkor elmondható, hogy az egyéni kognitív mobilizációs kapacitások, tehát a médiaközelség, a tájékozódás, az iskolázottság és a politikai érdeklődés határozzák meg leginkább, hogy valaki mennyire informált az Európai Unióval kapcsolatban, és hogyan alakul ki a percepciója. Az attitűdök kognitív és affektív aspektusai pozitív összefüggésben állnak egymással, és pozitívan határozzák meg az Európai Unió mobilizáló képességét, azaz a választási hajlandóságot.

A tanulmány a magyar polgárok európai uniós viszonyát még számos dimenzió mentén vizsgálta, nyitva hagyva a további elemzési lehetőségeket az egyes tényezők közötti kauzális viszony felderítésére. Mindemellett érdemes

lenne az eredményeket diszkurzív médiaelemzéssel is összevetni. Nagy kérdés ugyanakkor, hogy a médiatörvény összeurópai vitáját övező jellegzetes magyar kormányzati politikai kommunikáció, amely Európa fejlettebb nyugati felét, a régi uniós tagállamokat a magyarokkal szembeni lekezelő magatartás miatt marasztalja el, hosszabb távon mennyire osztja meg a hazai közvéleményt. Vajon felerősödik-e a bezárkózó „kis ország szindróma”, vagy ellenkezőleg, az európai intézmények közös európai értékek melletti fellépését a magyar polgárok végül mégis „díjaznák”, ami az Európai Unió elfogadottságának növekedését hozhatná magával? És egyáltalán, a féléves magyar soros tanácsi elnökség sikereinek, kudarcainak, legfőképpen pedig láthatóságának lesz-e hatása arra, hogy a magyar polgárok átérezzék a tagság jelentőségét, és módosuljanak a közvélemény európai uniós attitűdjei?

IRODALOM

- Anderson, Christopher J. 1998. When in doubt, use proxies. Attitudes toward Domestic Politics and Support for European Integration. *Comparative Political Studies*, 31. (5.).
- Angelusz Róbert 2000. *A láthatóság görbe tükrei*. Budapest, Új Mandátum.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2000. *Pártok között szabadon*. Budapest, Osiris.
- Arató Krisztina–Koller Boglárka 2009. *Európa utazása. Integrációtörténet*. Budapest, Gondolat.
- Ash, Timothy Garton 2004. *Free World. Why a crisis of the West reveals the opportunity of our time*. London, Penguin.
- Carrubba, Clifford J. 2001. The Electoral Connection in European Union Politics. *The Journal of Politics*, 63. (1.), 141–158.
- Cichowski, Rachel 2000. Western Dreams, Eastern Realities: Support for the European Union in Central and Eastern Europe. *Comparative Political Studies*, 33. (10.).
- Colomina, Carme et al. 2010. A waning rotating presidency: The difficult role of Spain. *Notes Internacionals CIDOB*, 07/2010, www.cidob.org/en/publications/notes_internacionals_cidob/n1_17/a_waning_rotating_presidency_the_difficult_role_of_spain, utolsó letöltés: 2011. február 1.
- Duff, Andrew 2005. *The Struggle for Europe's Constitution*. London, Federal Trust.
- Enyedi Zsolt 2006. Az európai integráció hatása a kelet-európai és a magyar pártstratégiákra. In Hegedűs István (szerk.). *A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban*. Budapest, DKMKA–BCE PTI.
- Fabbrini, Sergio (szerk.) 2005. *Democracy and federalism in the European Union and the United States*. London, Routledge.
- Fossum, John Erik–Philip Schlesinger (szerk.) 2007. *The European Union and the Public Sphere. A communicative space in the making?* London–New York, Routledge.
- Franklin, Mark 2006. European elections and the European voter. In Richardson, Jeremy (szerk.). *European Union. Power and policy-making*. Oxford, Routledge. 227–246.
- Gabel, Matthew 1998. Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories. *The Journal of Politics*, 60. (2.).
- Gabel, Matthew–Carrubba, Clifford 2004. The European Parliament and Transnational Political Representation: Party Groups and Political Conflict. *Europäische Politik*, (3.), Friedrich Ebert Stiftung, <http://library.fes.de/pdf-files/id/02609.pdf>.
- Göncz Borbála 2010. *Az Európai Unió megítélése Magyarországon*. PhD-értekezés (védési eljárás alatt).
- Haughton, Tim 2010. Vulnerabilities, Accession Hangovers and the Presidency Role: Explaining New EU Member States' Choices for Europe. *Center for European Studies Central and Eastern Europe, Working Paper Series 68*, http://aci.pitt.edu/14473/01/CEE_WP_68.pdf, utolsó letöltés: 2011. február 1.
- Hegedűs István 2004a. Csatlakozás, népszavazás, alkotmányozás, európai választások. Magyarország és a magyar média belépése az Európai Unióba. *Médiakutató*, 5. (1.), 103–112, www.mediakutato.hu/cikk/2004_01_tavasz/07_csatlakozas/01.html.

- Hegedűs István 2004b. Magyar pártok – európai választások. Négy eshetőség, hat szempont – a tizenkét csillag árnyékában. *Politikatudományi Szemle*, 13. (3.), 165–175. www.poltudszemle.hu/szamok/2004_3szam/2004_3_hegedus.pdf.
- Hegedűs István 2011. Media Representations of EU Matters in National Media Systems – The Hungarian Case. In Jakubowicz, Karol–Sükösd, Miklós (szerk.). *Integrating Europe: Media, Nationalism, and European Identities*, Budapest, CEU Press (megjelenés alatt).
- Hix, Simon–Abdul G. Noury–Gérard Roland 2007. *Democratic Politics in the European Parliament*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hooghe, Liesbet–Marks, Gary 2008. Postfunctionalist Theory of European Integration – from permissive consensus to constraining dissensus. *British Journal of Political Science*, 39. (1.), 1–23.
- Inglehart, Ronald 1970. Cognitive Mobilization and European Identity. *Comparative Politics*, 3. (1.).
- Kaczyński, Piotr Maciej–Peadar ó Broin (szerk.) 2010. The Treaty of Lisbon: A Second Look at the Institutional Innovations. *Politics and Institutions, CEPS Paperbacks*.
- Kocsis Györgyi 2009. Tévedések vígjátéka. „Illegitim” EP-kampány Magyarországon. *HVG*, 2009. május 24., http://hvg.hu/hvgfriss/2009.21/200921_Tevedesek_vigjateka.aspx.
- Körösényi András 2004. Demokráciadeficit, föderalizmus, szuverenitás. Az Európai Unió politikaelméleti perspektívából. *Politikatudományi Szemle*, 13. (3.), 143–164. www.poltudszemle.hu/szamok/2004_3szam/2004_3_korosenyi.pdf.
- Lengyel György–Göncz Borbála 2010. A magyar EU-tagság a közvéleményben. In Tárki: *Társadalmi Riport 2010*. Budapest, Tárki.
- Leonard, Mark 2006. *Miért Európa diktálja a lépést a 21. században?* Budapest, Napvilág.
- Malmborg, Mikael af–Bo Stråth (szerk.) 2002. *The Meaning of Europe*. Oxford, Berg.
- McLaren, Lauren M. 2006. *Identity, Interests and Attitudes to European Integration*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Moravcsik, Andrew 2009. Ignore the Skeptics. EU democracy is doing just fine. *Newsweek*, 2009. június 20., www.newsweek.com/id/202866.
- Müller, Jan-Werner 2007. *Constitutional Patriotism*. Princeton–Oxford, Princeton University Press.
- Norris, Pippa 2000. *A Virtuous Circle*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Optem S.A.R.L. 2001. *Perception of the European Union. A qualitative study of the public's attitudes to and expectations of the European Union in the 15 member states and in 9 candidate countries. Summary of results*. http://ec.europa.eu/public_opinion/quali/ql_perceptions_summary_en.pdf, utolsó letöltés: 2009. március 22.
- Pogátsa Zoltán 2009. *Álomunió. Európai piac állam nélkül*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.
- Pörzse Katalin 2004. Közvélemény az EU-tagságról a csatlakozást megelőző években. *Jel-Kép*, (4.), 3–12.

- Römmele, Andrea 2011. Peer pressure from fellow Europeans may help Hungarian freedoms, *The Guardian*, 2011. január 7., <http://www.guardian.co.uk/commentis-free/libertycentral/2011/jan/07/hungary-media-law-european-union-presidency>.
- Romsics Gergely 2008. Útfüggség. A csatlakozás buktatói. *Rubicon*, 19. (2–3.), 105–110.
- Róna-Tas, Ákos 1998. Social Capital and Path Dependence. Sociology of the Post-communist Economic Transformation. *East European Politics and Societies*. 12. (1.), 107–131.
- Schimmelfennig, Frank 2010. The normative origins of democracy in the European Union: toward a transformationalist theory of democratization. *European Political Science Review*, 2. (2.), 211–233., <http://journals.cambridge.org/action/displayFulltext?type=6&fid=7816526&jid=EPR&volumeId=&issueId=&aid=7816525#top>.
- Schimmelfennig, Frank–Rittberger, Berthold 2006. Theories of European integration: assumptions and hypotheses. In Richardson, Jeremy (szerk.). *European Union. Power and policy-making*. Oxford, Routledge. 73–95.
- Slaatta, Tore 2006. Europeanisation and the News Media: Issues and Research Imperatives. *Javnost – The Public*, 13. (1.), 5–24, www.javnostthepublic.org/media/datoteke/13-1-slaata.pdf.
- Statham, Paul 2007. Journalists as Commentators on European Politics, *European Journal of Communication*. 22. (4.), 461–477, <http://ejc.sagepub.com/cgi/reprint/22/4/461>.
- Statham, Paul–Gray, Emily 2005. Public Debates over Europe in Britain: Exceptional and Conflict-Driven? *The European Journal of Social Science Research*, 18. (1.), 61–81, http://ics.leeds.ac.uk/eurpolcom/exhibits/Statham_and_Gray_2005.pdf.
- Szabó Gabriella 2010. Az európai nyilvánosság mibenlétéről, *Politikatudományi Szemle*, 19. (2.), 95–109.
- Szcerbiak, Aleks–Taggart, Paul (szerk.) 2008. *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism. Vol. 2. Comparative and Theoretical Perspectives*. Oxford, Oxford University Press.
- Székelyi Mária–Barna Ildikó 2003. *Túlélőkészlet az SPSS-hez*. Budapest, Typotex.
- Szlankó Bálint 2007. *Az elnök, a képviselő és a diplomata. Történetek az új Európai Unióból*. Budapest, Athenacum–Magyar Narancs.
- Tardos Róbert 2004. Tudás (és nem tudás) az EU-ról: ismeretek, tapasztalatok, külső beágyazottság. *Jel-Kép*, (4.), 13–32.
- Tóka Gábor–Bátory Ágnes 2006. *A 2004. évi európai parlamenti választások. Pártok és szavazói magatartás nemzetközi összehasonlításban*. Budapest, DKMKA–BCE PTI–Századvég.
- Vidra Zsuzsanna 2006. Az EU reprezentációja a magyar médiában a csatlakozási folyamat alatt. In Hegedűs István (szerk.). *A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban*. Budapest, DKMK–BCE PTI. 45–70.
- Watson, Graham 2010. *Building a Liberal Europe: The ALDE Project*. London, John Harper.